

Die Frau ohne Schatten

Concertgebouw, Grote Zaal

9 juni 1990

14.00 uur

Dr. Anton Philipszaal

12 juni 1990

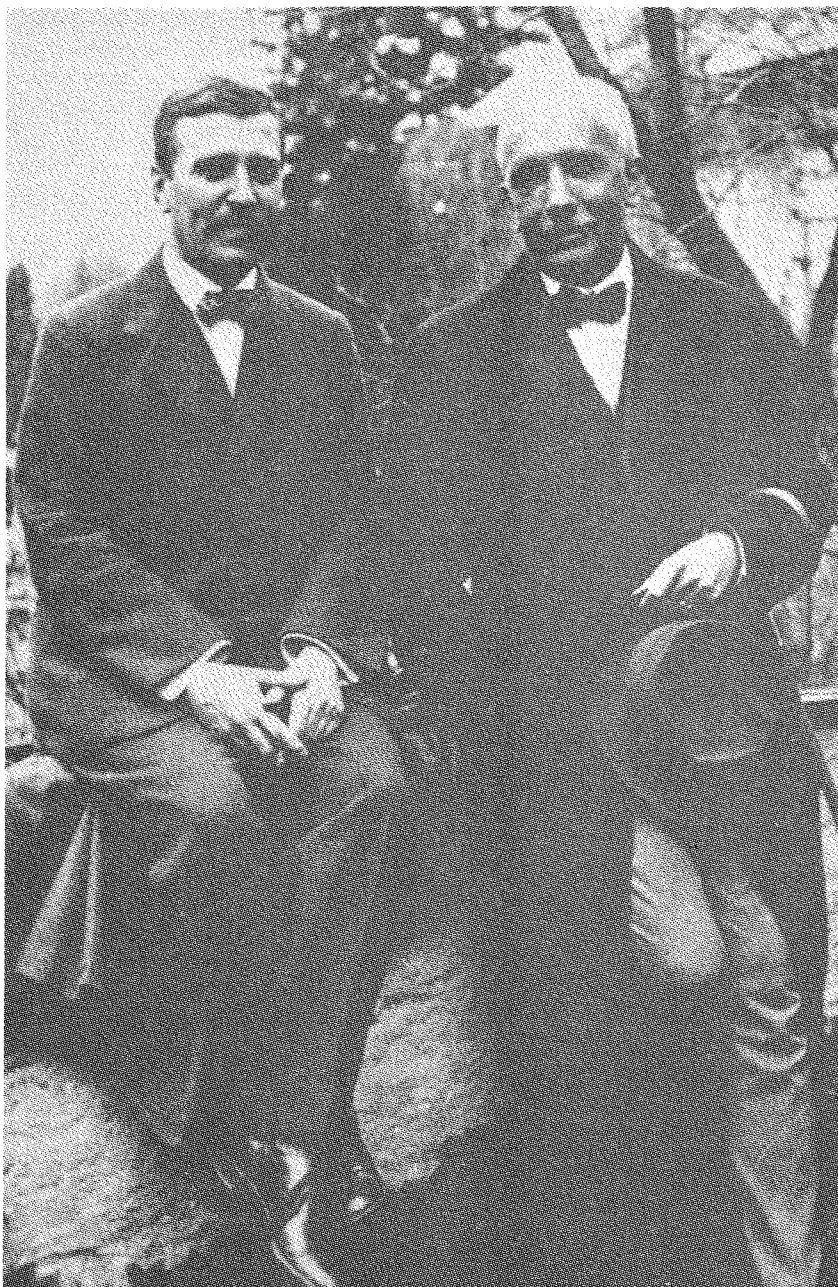
19.00 uur

Er is een pauze na het eerste en tweede bedrijf;

einde van het concert ca. 18.15 uur (Amsterdam) en 23.15 uur (Den Haag)

De opname van deze produktie zal op maandagavond 25 juni a.s. worden uitgezonden
via Radio-4 (vanaf 20.20 uur).

Hugo von Hofmannsthal en Strauss, ca. 1915

Die Frau ohne Schatten

Opera in drie bedrijven. Libretto van Hugo von Hofmannsthal

Eerste uitvoering: Wenen, Staatsoper, 10 oktober 1919

Richard Strauss (1864 - 1949)

Radio Filharmonisch Orkest

Groot Omroepkoor (dirigent Robin Gritton, ingestudeerd door Frank Hameleers)

Koor van de Kathedrale Koorschool St. Bavo (dirigent Fons Ziekman)

dirigent Edo de Waart

coproductie VARA-Matinee/Holland Festival

Der Kaiser	James King <i>tenor</i>
Die Kaiserin	Alessandra Marc <i>sopraan</i>
Die Amme	Reinhild Runkel <i>mezzo-sopraan</i>
Der Geisterbote	Kristinn Sigmundsson <i>bariton</i>
Hüter der Schwelle	Saskia Gerritsen <i>sopraan</i>
Stimme des Jünglings	Alexander Stevenson <i>tenor</i>
Stimme des Falken	Saskia Gerritsen (<i>d</i>)
Eine Stimme von oben	Joke de Vin <i>alt</i>
Barak, der Färber	Franz Grundheber <i>bariton</i>
Sein Weib	Johanna Meier <i>sopraan</i>
Der Einäugige	Kristinn Sigmundsson (<i>d</i>)
Der Einarmige	Lieuwe Visser <i>bas</i>
des FärberBrüder	Alexander Stevenson (<i>d</i>)
Der Bucklige	Kristinn Sigmundsson (<i>d</i>)
Die Stimme der Wächter der Stadt	Lieuwe Visser (<i>d</i>)
	Hans van Heiningen <i>bas</i>
Erste Dienerin	Claron Mc Fadden <i>sopraan</i>
Zweite Dienerin	Saskia Gerritsen (<i>d</i>)
Dritte Dienerin	Joke de Vin (<i>d</i>)
Repetitor	David Triestram

De VARA-Matinee wordt gesubsidieerd door het Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Omroepproducties.

Die Frau ohne Schatten

De mens is de droom van zijn eigen schaduw - Pindarus.

'Ik zou liever over een componist beschikt hebben die misschien minder beroemd was, maar in geestelijk opzicht dicht bij me stond', merkte de librettist Hugo von Hofmannsthal eens op over zijn samenwerking met Richard Strauss. Na de jaren met de grote successen *Elektra* (1909), *Der Rosenkavalier* (1911) en *Ariadne auf Naxos* (1912), verliep de samenwerking tussen componist en librettist bij de totstandkoming van *Die Frau ohne Schatten* nogal problematisch.

De eerste berichten over *Die Frau ohne Schatten* dateren uit 1911, wanneer Hofmannsthal bij Strauss klaagt dat de opdracht voor alweer een volgende opera hem stoort bij het werk aan hun *Ariadne auf Naxos*. In de zomer van 1912 werkte Hofmannsthal het idee voor *Die Frau ohne Schatten* uit tot een synopsis en in de daaropvolgende zomer was het tweede bedrijf van *Die Frau ohne Schatten* al vrijwel klaar. Strauss ontving de tekstfragmenten begin 1914. In juli van dat jaar brak de eerste wereldoorlog uit en Hofmannsthal werd opgeroepen voor militaire dienst, waardoor hij zijn werkzaamheden aan *Die Frau ohne Schatten* moest onderbreken. Strauss kon nu echter aan het werk met de eerste twee bedrijven, en in oktober was de instrumentatie van het tweede bedrijf vrijwel voltooid. Hofmannsthal was intussen geheel in beslag genomen door geheime missies die hij in de oorlog moest volbrengen en liet niets van zich horen tot januari 1915 toen hij het werk aan het libretto hervatte.

De tekst voor het derde bedrijf werd in april 1915 bij Strauss ingeleverd en bestond uit slechts achttien bladzijden, volgens Strauss te weinig en niet in verhouding met de lengte van de twee andere bedrijven. Bovendien wilde Strauss meer mogelijkheden om mooie muzikale momenten in te lassen en scènes zoals het slot van *Der Rosenkavalier*. Er ontstond een moeizame discussie. Hofmannsthal vreesde dat het drama aan helderheid en bondigheid zou inboeten wanneer de opera de door Strauss gewenste omvang zou krijgen. Bovendien had hij te kampen met tijdsgebrek. Strauss hield echter vast aan zijn uitgangspunt en zo kreeg het derde bedrijf heel langzaam de vorm die Strauss wenste. In augustus 1916 kon hij de schetsen voor het derde bedrijf voltooiën en in juni 1917 was de orkestratie af. Hofmannsthal vond het echter raadzaam het werk pas uit te brengen als de oorlog afgelopen zou zijn, niet alleen vanwege de in oorlogstijd moeilijker op te brengen productiekosten, maar ook omdat de door hem bedoelde utopische strekking na afloop van de oorlog beter tot zijn recht zou komen.

De literaire thema's, de symboliek en de realiteit in *Die Frau ohne Schatten*

Als Hofmannsthal in 1911 voor het eerst melding maakt van *Die Frau ohne Schatten* bericht hij Strauss dat hem een sprookje voor ogen staat met twee mannen- en vrouwenparen naast elkaar, dat zich tot Mozarts *Zauberflöte* verhoudt als *Der Rosenkavalier* tot Mozarts *Nozze di Figaro*.

Bij één van bedoelde twee vrouwenfiguren staat hem 'met alle respect' Pauline Strauss voor ogen, Richard Strauss' echtgenote. Bij wie van de twee vermeldt hij niet. 'Het is in elk geval een *bizarre* vrouw met in wezen een zuivere ziel, onbegrijpelijk, grillig, dominant, en toch sympathiek,' zo schrijft hij. In de eerste druk van hun correspondentie (1906 tot Hofmannsthals dood in 1929) voegde hij hieraan toe dat de ene vrouw bovenaards van karakter is en de andere het aardse vertegenwoordigt. Deze karakters resulteerden in respectievelijk de Kaiserin en de vrouw van Barak, in wezen twee aspecten van één ambigue persoonlijkheid, maar tegelijk ook het 'hoge' respectievelijk het 'lage' paar vertegenwoordigend, vergelijkbaar met Pamina en Papagena in *Die Zauberflöte*.

Strauss' echtgenote Pauline figureerde vaker in het oeuvre van Strauss en niet altijd in sympathieke en zuivere zin, laat staan feeëriek. In de *Sinfonia Domestica* bezingt Strauss het gezinsleven middels een orkest dat toereikend zou zijn voor het Laatste Oordeel en in de latere opera *Intermezzo* wordt in weinig loffelijke scènes een echtelijk leven ten tonele gevoerd dat grote gelijkenis schijnt te vertonen met Strauss' eigen huwelijk.

De auteur en musicoloog Romain Rolland schreef: 'Helaas heeft Strauss een verschrikkelijke echtgenote die hem hier (in Parijs, ten tijde van *Die Josephslegende*) veel kwaad berokkent. Ze is de dochter van een generaal en zenuwziek. Deze waanzinnige vertelt overal in Parijs dat de enige manier om iets van Fransen gedaan te krijgen is met de bajonet in de aanslag.'

De *Amme* (voedster) is een derde 'vrouwelijk' aspect: een Freudiaanse, castrerende vrouwfiguur, die erop uit is het wezenselement van de Kaiser te verwoesten ten behoeve van de Kaiserin om zodoende haar eigen relatie met de Kaiserin veilig te stellen. Zij is zowel moederlijk als jaloers en doet door haar mengeling van cynisme, opportunisme en tegelijkertijd humanisme, herinneren aan Mephistopheles in Goethe's *Faust*. Haar tekst bevat zowaar humor, die in de muziek trouwens niet terug te vinden is, want Strauss vatte haar rol als een soort Brünnhilde op, aan welk misverstand zij trouwens prachtige lyrisch-dramatische passages te danken heeft. Tezamen staan de drie vrouwelijke personages (ongeveer zoals Jung dit zou beschrijven) tegenover 'het mannelijke' in de Kaiser en Barak, die ook als aspecten van één psychologische entiteit opgevat kunnen worden.

Uit psychologisch oogpunt is de Kaiser naïef en vlak, met als het merendeel van zijn opzettelijk vlak gehouden muziek. Muzikaal-dramatisch gezien komt het goed uit dat de Kaiser gedurende de drie dagen waarin de gebeurtenissen zich afspelen van huis is. Hij heeft echter één grandioze monoloog, de tweede scène van het tweede bedrijf, als hij de wanhoop nabij is; het zijn overigens vooral de solopartij voor de cello en de door de houtblazers telkens herhaalde kreet van de keizerlijke valk, de dalende halve toon, die deze scène muzikaal zo effectief maken. Pas aan het einde van de derde bedrijf keert de keizer weer terug, met 'Wenn das Herz aus Kristall...'

Hoe dan ook is de Kaiser één van Strauss' meest geprofileerde tenorrollen, maar

Die Frau ohne Schatten

nog steeds een anti-held, en in dit opzicht doet hij nauwelijks voor Strauss' andere tenorrollen Aegisthos (*Elektra*), Herodes (*Salomé*) en Bacchus (*Ariadne*), alsof Strauss geen Wagneriaanse tenorhelden wilde componeren.

De Färber (verver) Barak was een man naar Strauss' hart en zo heeft hij hem muzikaal gestalte gegeven: robuust en eenvoudig, beantwoordend aan wat Romain Rolland over Strauss schreef: 'Zijn kunst brengt tegelijk goud en stof, marmer en puin voort. Hij zelf is volkomen oprecht en loyaal. Hij heeft weinig smaak, maar is een goed criticus van zichzelf en draagt mij respect en vriendschap toe omdat ik hem mijn kritiek nooit gespaard heb.'

Blijkens de correspondentie was Hofmannsthal ingenomen met Strauss' verklanking van Barak.

De paren zijn aan het eind herenigd, waartoe zelfs de malversaties van de voedster en Keikobad bijdragen, en de conflicten worden opgelost, zonder dat zelfs maar twijfel overblijft. Wat in Goethes *Faust* in het hiernamaals eindigt, wordt aan het einde van *Die Frau ohne Schatten* ook in het hiernamaals gesitueerd: het gezang van de ongeboren kinderen (tekstueel een vrijwel letterlijke parafrase op het 'Chor der Engel' aan het eind van *Faust II*, door Mahler gebruikt voor zijn *Achtste Symfonie*), hoewel 'von oben' gezongen, weerklinkt op aarde. Hofmannsthal kon dus met recht spreken van een optimistische utopie.

Zwakten in Die Frau ohne Schatten

Die Frau ohne Schatten bezit naar toenmalige opvattingen misschien te weinig dramatische spanning. De gebeurtenissen hebben voornamelijk een symbolisch karakter en worden lange tijd opgehouden. Met name het gebrek aan actie vanaf de vijfde scène van het tweede bedrijf, als de *Kaiserin* de schaduw van Baraks echtgenote weigert over te nemen om hem pas aan het eind van de derde acte te aanvaarden, is een reden waarom het succes achterbleef bij dat van Strauss' eerdere opera's.

Hofmannsthal lijkt dus feilloos voorvoeld te hebben dat het derde bedrijf kort gehouden moest worden. Strauss was echter ook niet ten onrechte bang dat Hofmannsthals eerste voorstel van achttien bladzijden te weinig zou zijn om het bedrijf muzikaal leven in te blazen. Hofmannsthal kwam toch tegemoet aan de wensen van Strauss en zo ontstond een derde bedrijf dat het langste van de drie was.

Juist de toevoegingen zijn in de uitvoeringspraktijk jarenlang gecoupeerd, wat Hofmannsthal in het gelijk stelde. Zo'n tot voor kort gebruikelijke coupure is de vijftig-regelige monoloog van de voedster (3e acte, 2e scène), als zij de keizerin ervan probeert te weerhouden door de bronzen deur te gaan. De tekst bevat geen nieuws, terwijl de handeling scènisch veel korter uit te beelden is. Hier staat tegenover dat Strauss de monoloog aangrijpt voor een lyrische uitbarsting.

Andere coupures werden soms aangebracht om zangtechnische redenen. De keizerin heeft bijvoorbeeld een aantal uiterst zware passages te zingen voor zij aan het veeleisende slotduet met de keizer begint. De muziek van juist deze gecoupeerde passages is echter erg fraai en daarom worden deze passages heden te dage toch liever wél uitgevoerd, waarmee hier Strauss weer gelijk krijgt.

Om praktische redenen worden in de onderhavige VARA-matinee/Holland Festival-uitvoering enkele korte coupures aangebracht: in de derde acte in de maten 175-178 en 189 t/m twee maten na 195, in het duet tussen Kaiser en Kaiserin, en vier maten na 219 tot 225, in het laatste kwartet.

Waren Hofmannsthal en Strauss de ideale librettist en de ideale componist voor elkaar?

Richard Strauss heeft vanaf *Elektra* vrijwel al zijn opera's aan Hofmannsthal te danken; ook wat hij na Hofmannsthal's dood schreef is voor het merendeel door hen samen bedacht (tot en met het idee voor *Capriccio* uit 1942).

In ruil hiervoor heeft Strauss de naam van Hugo von Hofmannsthal echter onsterfelijk gemaakt, wat anders misschien niet gebeurd zou zijn. Van Hofmannsthal's overige werk hebben slechts *Jedermann* (1911) en *Das Salzburger grosse Welttheater* (1922) repertoire gehouden, voor een deel doordat deze stukken traditioneel opgevoerd werden bij de Salzburger Festspiele, waarbij Hofmannsthal, alweer door toedoen van Strauss, betrokken was geraakt.

Andere stukken, als *Der Schwierige* uit 1921, *Der Unbestechliche* uit 1923 en het imposante leesdrama *Der Turm* uit 1927, zijn respectievelijk onspeelbaar, onleesbaar en louter leesbaar.

In de literatuur over Strauss en Hofmannsthal duikt soms de stelling op dat het talent van Hofmannsthal, de hyperestheet, bedorven zou zijn door de alliantie met de prozaïsche Strauss. Andersom wordt beweerd dat Strauss de lijn van de muzikaal 'moderne' opera's *Salome* (1905) en *Elektra* zou hebben voortgezet als Hofmannsthal hem niet met *Der Rosenkavalier* en *Ariadne auf Naxos* op het pad van de neoromantiek had gebracht.

Die Frau ohne Schatten is het *opus magnum* dan wel *monstre sacré* geworden in de samenwerking tussen de dichter en de componist. In volume: bezetting en instrumentatie zijn virtuoos en kolossaal, wat het werk naar het oordeel van Hofmannsthal te zwaar maakte en de wijdse lengten maakten, alweer volgens Hofmannsthal, *Die Frau ohne Schatten* te lang.

Muzikaal: alle kwaliteiten van de andere opera's zijn in deze opera terug te vinden, maar alleen zo rijkelijk, dat ze elkaar naar het oordeel van Strauss bijna verstikten.

Literair: de thema's van *Elektra* tot en met *Der Rosenkavalier* komen allemaal terug, alleen in een fantasmagorie van symboliek, die Strauss ernstige zorgen baarde met het oog op de begripelijkheid.

Die Frau ohne Schatten

Die Frau ohne Schatten nu

Die Frau ohne Schatten is een *nec plus ultra* voor decorontwerpers en regisseurs geworden. De ongebruikelijke dramatische opbouw is naar hedendaagse opvattingen over opera niet bezwaarlijk, de symboliek is tegenwoordig gemeengoed en de ontwerpers gaan zich graag te buiten aan schaduwloze personages en gebakken vissen die stemmen van ongeboren kinderen vertolken.

De opera van Covent Garden liet David Hockney los op de decors en Harry Kupfer regisseert het werk over enige tijd bij de Nederlandse Opera.

Dirigent Karl Böhm was altijd al een groot voorvechter van de partituur en heeft het werk twee keer voor de plaat opgenomen met grootse bezetting - de eerste keer met de Weense Staatsopera in de naoorlogse glorie-dagen, met Leonie Rysanek, Christel Goltz en Hans Hopf, de tweede keer live met Rysanek, Birgit Nilsson en James King tijdens de beroemde Newyorkse uitvoeringen, beide keren met bepaalde coupures. De Salzburger en Münchener Festspiele hebben het werk geregeld op het programma en naar aanleiding van een opvoering heeft dirigent Wolfgang Sawallisch het werk ongesneden opgenomen, met Cheryl Studer en René Kollo.

Die Frau ohne Schatten is Strauss' meest uitgevoerde opera geworden na *Salome*, *Der Rosenkavalier*, *Elektra* en *Ariadne auf Naxos*, vóór *Arabella* en *Capriccio* en ook op de grammofoonplaat worden Strauss' opera's verkocht in die volgorde.

Zo is het werk uiteindelijk ook in de uitvoeringspraktijk een mijlpaal in de samenwerking tussen Strauss en Hofmannsthal geworden.

Neil van der Linden

Synopsis

Eerste bedrijf, eerste scène

De Zuidzee-eilanden. Dakterrassen boven de hangende tuinen van het keizerlijk paleis, 's nachts. De Amme tuurt in het donker naar de stad en ziet door de lucht een figuur komen aanzweven. Het is een boodschapper van de vader van de keizerin, Keikobad, heerser van het toverrijk. Keikobad laat informeren of de keizerin al een schaduw heeft. Zo niet, dan resten de keizerin nog drie dagen om er een te verwerven en wanneer dat mislukt moet de keizerin naar het rijk van haar vader terugkeren en versteent de keizer. De Amme neemt zich voor over het bericht te zwijgen omdat zij juist heel graag met de keizerin wil terugkeren naar het toverrijk. De keizer verschijnt en zegt tegen de Amme dat hij drie dagen op jacht gaat om zijn verdwenen valk te zoeken en vraagt haar goed op de keizerin te passen. Hij vertelt hoe, toen hij op een dag op jacht ging, een witte gazelle zijn pad kruiste. Het dier ging te snel voor 's keizers paard, maar zijn valk wist de gazelle met een vleugel tussen de ogen te raken en het dier stortte ter aarde. De keizer richtte zijn speer, maar vlak voordat hij kon werpen veranderde de gazelle in een vrouw. Betoverd door haar schoonheid, nam hij haar tot keizerin en uit toorn verwondde hij zijn valk met zijn dolk en verbande hem uit het rijk. Sindsdien brachten de keizer en de keizerin elke nacht met elkaar door.

Na het vertrek van de keizer gaat de Amme naar het vertrek van de keizerin die ligt te slapen en nog steeds geen schaduw heeft, tot volle tevredenheid van de Amme. De keizerin ontwaakt en zegt dat ze liever was blijven dromen van de tijd toen ze zich vrijelijk kon transformeren in dieren en hoe ze het vermogen daartoe kwijt raakt met de magische talisman, die ze verloor in de euforie van de eerste ontmoeting met de keizer. Ze betreurt dat ze wakker is en de eenzaamheid van het paleis moet ondergaan; uit angst dat ze haar laatste bovennatuurlijke eigenschappen zou verliezen heeft de keizer haar omgang met andere stervelingen ontzegd. Maar zou ze de talisman terugvinden, dan zou ze deze gebruiken om voor de keizer elke dag in de gedaante van een andere jachtprooi te verschijnen, zo betoogt ze.

De keizerlijke valk verschijnt, na een jaar afwezigheid. Het dier onthult de keizerin het lot dat zijn meester wacht. De keizerin besluit een schaduw te gaan zoeken en weet de Amme van haar voornemen te overtuigen. Terwijl de dageraad aanbreekt zweven beiden omlaag in de richting van de omliggende steden, op zoek naar een schaduw.

Die Frau ohne Schatten

Eerste bedrijf, tweede scène

Het huis van de leerverver Barak. Drie jonge invalide broers van Barak, de eenogige, de eenarmige en de gebochelde, vechten met elkaar. De echtgenote van Barak, een nog jonge vrouw, komt binnen en probeert het tumult te stoppen door een emmer water over hen heen te gieten. Nu belagen ze haar, tot Barak binnenkomt. De vrouw doet haar beklag en hij stuurt zijn broers naar buiten. Zij uit haar ontevredenheid over het huwelijk, dat haar tot nu toe geen kinderen heeft geschonken. Barak bezweert haar dat hij geduldig voor kinderen zorg zal dragen. Zonder dat hij het kan horen voegt ze er echter aan toe dat ze hem al geen nakomelingschap meer gunt ('Es kommen keine in dieses Haus,' waaraan ze de dubbelzinnige woorden toevoegt: 'viel eher werden welche hinausgehn und schütteln den Staub von ihren Sohlen'; zinspeelt ze op één van hun beiden, of wellicht op minnaars?). Goedmoedig gaat Barak naar de markt.

Dan arriveren de keizerin en de Amme, vermomd als arme boerinnen. De Amme weet de ijdelheid van de verversvrouw te strelen. Zij vragen haar haar schaduw te ruilen voor kostbaarheden die in een visioen worden getoond. De Amme stelt een ruilverdrag op: zij en haar 'dochter' (de keizerin) zullen de vrouw drie dagen dienen, gedurende welke dagen zij gescheiden van haar echtgenoot moet slapen. Daarna moet ze het moederschap afzweren en haar schaduw afstaan. In ruil daarvoor krijgt ze het eeuwige leven, eeuwige schoonheid en eeuwige rijkdom. De vrouw bekent toch geen moederschap meer te verlangen en stemt toe.

De Amme neemt vervolgens plaats achter de oven om Baraks maaltijd te bereiden: visjes, die zij uit de lucht tovert. De Amme en de keizerin verdwijnen, de vrouw in verwarring achterlatend. Alsof de visjes zingen hoort ze uit het ovensvuur kinderstemmen opklinken: 'Mutter, Mutter, lass uns nach Hause! Die Tür ist verriegelt, wir finden nicht ein...'. Het vuur dooft weer en de stemmetjes verdwijnen weer, maar de vrouw is nu bang geworden.

Barak komt thuis. De vrouw serveert de maaltijd en legt uit dat zij gescheiden zullen slapen vanwege de overkomst van twee nichtjes, waarna ze zich terug trekt in haar slaapvertrek. Buiten bezingen de nachtwachten de zegeningen van de vruchtbare huwelijkse liefde en Barak legt zich te ruste in zijn slaapvertrek, verbaasd en teleurgesteld, twee keer tevergeefs zijn echtgenote aanroepend.

Tweede bedrijf, eerste scène

Barak moet weer naar de markt. De keizerin, nog steeds in de gedaante van het dienstmeisje, helpt hem. Als hij de deur uit is vraagt zij Baraks vrouw of ze een bepaalde de vrouw welbekende jongen zal roepen ('Oder ruf ich ihn? Mit einem sehnsüchtigen Ruf?'). De Amme beschrijft de lust en sensualiteit die van de jongen uitgaan ('den du mit niedergeschlagenen Augen dennoch ansahst - un warst ihm zu Willen in deinen Gedanken - erbarme dich seiner!') en vraagt haar haar ogen te

sluiten. Het beeld dat de vrouw dan voor zich ziet doet haar van houding veranderen. De keizerin kijkt onthutst toe aan welke invloeden en gemoedstoestanden het menselijk handelen onderworpen is. Uit een bezem en het geluid van een fluitketel tovert de Amme de gestalte van de jongeman tevoorschijn. De vrouw wil op hem af, maar toch staat hij haar ook tegen. Ze heeft nog steeds geen besluit genomen als de keizerin waarschuwt dat Barak al weer terugkomt, vergezeld van zijn drie broers en een troep bedelaarskinderen. De Amme tovert de jongen snel weg. De woning vult zich met feestgedruis, waaraan alleen de vrouw geen deel heeft. Maar Barak merkt dit niet, zo gaat hij op in de vreugde en in de lekkernijen die hij heeft meegenomen. Dan valt de vrouw aan wanhoop ten prooi en barst in huilen uit. Barak nodigt haar uit te komen eten. Broers en kinderen prijzen hem om zijn vrijgevigheid, maar de vrouw zingt vol wrok en wroeging van mensen die om brood vragen en in plaats daarvan stenen krijgen. Hiermee eindigt de eerste dag van de termijn die de keizerin gesteld is voor het vinden van een schaduw.

Tweede bedrijf, tweede scène

In het jachtbos bij het valkenhof van de keizer. De valk heeft zich weer bij de keizer gevoegd en hem hierheen geleid, na hem een brief van de keizerin te hebben overgebracht, waarin ze hem laat weten gedurende zijn driedaagse jacht haar intrek te zullen nemen in het valkenhof. De keizerin en de Amme komen tussen de bomen aanzweven, bespied door de keizer. Hij ontwaart de geur van andere mensen, waaruit hij besluit dat de keizerin hem ontrouw is geweest en sterven moet. Hij pakt een pijl en hij trekt zijn zwaard, maar ook met blote handen kan hij er niet toe komen haar te doden en hij gaat naar een afgelegen streek, om te treuren.

Tweede bedrijf, derde scène

Het huis van Barak. Barak moet weer naar de markt. Ofschoon hij zijn best doet en haast maakt, is zijn vrouw opmerkelijk ongeduldig en geprikkeld omdat hij maar niet weggaat. Hij vraagt haar hem wat te drinken te brengen. De Amme brengt een glas water, waaraan zij een slaapmiddel toevoegt, en vraagt het andere dienstmeisje, de keizerin, het te serveren. Barak valt kort daarop in slaap. Als de vrouw ontdekt wat gebeurd is huivert ze, maar de Amme stelt haar gerust en tovert de gestalte van de jongen van de dag ervoor weer tevoorschijn. De vrouw deinst echter terug en wil naar buiten. Maar de jongeman geeft voor flauw te vallen vanwege de afwijzing en nu aarzelt ze opnieuw. De jongen vat haar hand. Nu begint ze te schreeuwen om hulp tegen indringers en roept om Barak. De keizerin helpt haar hem te wekken, terwijl de Amme de jongen weer weg tovert. Barak wordt wakker en roept, half bij bewustzijn, zijn broers te hulp. De vrouw

Die Frau ohne Schatten

herwint haar zelfbeheersing echter en beschuldigt Barak ervan dat hij nodeloos drukte maakt. En toch is ze ook blij dat hij weer bij bewustzijn is.

De vrouw slaat haar mantel om en gaat wandelen bij de rivier. Zij waarschuwt Barak dat zij op een dag misschien niet zal terugkeren. De Amme vergezelt haar.

Barak blijft beduusd achter. Plotseling realiseert hij zich dat hij toch niet alleen is. Wie is daar bij hem? De keizerin antwoordt. Het doek valt.

Tweede bedrijf, vierde scène

De slaapkamer van de keizerin in het valkenhof. De keizerin ligt slapend op het bed en de Amme ligt aan het voeteneind. Plotseling schiet de keizerin overeind en roept, nog steeds slapend, dat ze Barak onrecht aandeed.

De muren van het vertrek veranderen in de wanden van een grot. Een grote bronzen deur, als van een tempel, leidt naar een volgende ruimte. Het geluid van de valk weerklinkt. De keizer verschijnt. Hij lijkt de valk te volgen, die hem naar de deur leidt. Vanachter de deur klinkt het geluid van vallende waterdruppels. Zacht stemmen zingen 'Zum Lebenswasser! Zur Schwelle des Todes!' De valk roept: "Die Frau wirft keinen Schatten, der Kaiser muss versteinen!". De keizer gaat naar binnen en de deur sluit zich achter hem.

De keizerin wordt met een schreeuw wakker.

Tweede bedrijf, vijfde scène

De derde dag. In Baraks huis. Tot Barak en zijn broers dringt nu ten volle door dat er vreemde zaken gaande zijn. De keizerin heeft inmiddels wroeging gekregen vanwege alle beroering harentwille. Haar sympathie gaat uit naar Barak, die immers haar eerste en niet onwelgevallige kennismaking met het gewone mensdom vormt. Intussen vergelijkt Baraks echtgenote Barak met een rund ('Tagaus, tagein wie das Vieh von Lager zu Frass, von Frass zu Lager'). Ze vertelt Barak dat ze hem gisteren wakker maakte net nadat ze zich uit de omarming van een minnaar had losgemaakt (wat in werkelijkheid nou juist niet het geval was). Ze verdraagt het leven hier in huis nauwelijks nog en onthult afstand gedaan te hebben van haar toekomstige kinderen door haar schaduw te verkopen ('sondern ich habe mich gegeben den Winden und der Nachtluft').

Baraks broers reageren verontwaardigd. Barak laat licht ontsteken en stelt vast dat zijn vrouw haar schaduw verloren heeft. Barak is verbijsterd.

De Amme draagt de keizerin op de schaduw aan te nemen. Barak dreigt zijn echtgenote te doden. De keizerin weigert de schaduw, omdat er bloed aan kleeft. De broers proberen Barak te verhinderen de bloedige daad te begaan. De Amme schiet hem echter te hulp en reikt hem een zwaard aan. Maar opnieuw weigert de keizerin de schaduw, wat er ook uit voort moge komen.

De echtgenote komt tot inkeer en bekent Barak dat ze loog en overdreef. Haar woorden hebben echter geen kalmerende uitwerking en de broers kunnen Barak nauwelijks meer in bedwang houden. Maar plotseling begint het huis te schudden. De grond scheurt open, de muren storten in en een kolkende watermassa stroomt naar binnen. Terwijl de broers zich een weg naar buiten banen, verdwijnen Barak en zijn echtgenote afzonderlijk van elkaar in het gapende gat. De Amme brengt de keizerin tussen de hanebalken in veiligheid. Een dikke duisternis bedekt alles en alleen het stemgeluid van de Amme weerklinkt nog: 'übermächtige sind im Spiel! Her zu mir!'

Derde bedrijf, eerste scène

Een onderaardse kerker, in tweeën verdeeld door een dikke muur. Barak bevindt zich aan de ene kant, zijn vrouw aan de andere. Ze zien elkaar niet en horen elkaar niet. Vanuit de orkestbak klinkt het gezang van de ongeborn kinderen weer op. De vrouw smeekt hen te zwijgen. Tevergeefs roept ze Barak aan ('Barak, mein Mann, oh, dass du mich hörtest, dass du mir glaubtest vor meinem Tode!'), Barak roept haar tevergeefs aan.

Een lichtstraal dringt in Baraks cel door en een stem draagt hem op de kerker te verlaten. In het licht wordt een trap naar boven zichtbaar. Barak staat op. En ook Baraks echtgenote krijgt het bevel haar kerker te verlaten.

Derde bedrijf, tweede scène

Het onderaardse gewelf zinkt weg en maakt plaats voor een hooggelegen rots-landschap. Vanaf een donkere rivierstroom leidt een stenenpad naar een grote deur, als van een tempel, welke toegang verschaft tot een in de rots uitgehouwen vertrek. Bovenaan het pad staat de boodschapper van Keikobad (uit het eerste bedrijf, eerste scène). Helpers zien de Amme en de keizerin in een boot met de stroom mee aan komen drijven. De boot komt stil te liggen onderaan het pad naar de tempel. De keizerin en de Amme gaan aan land. De Amme zegt de plaats te herkennen ('Mondberge sieben sind gelagert, dies ist die höchste: ein böses Bereich!') en raadt de keizerin te vluchten. De keizerin echter herkent de grote bronzen deur uit haar droom, waardoorheen de keizer naar binnen trad (tweede bedrijf, vierde scène), en realiseert zich nu dat de deur de toegang tot het paleis van Keikobad, haar vader, is.

Bazuinen weerklinken. De keizerin meent dat het de bazuinen van het gerecht zijn, ten teken dat over de keizer gevonnisd moet worden. De Amme blijft aandringen op vertrek. Ze verzekert dat ze zelfs, nu er een schaduw beschikbaar is en de keizer dus gered kan worden, de omgang van de keizerin met de keizer niet

Die Frau ohne Schatten

meer in de weg zal staan ('ich will es tragen, dass ich ihn sehe in deinen Armen auf Jahr und Tag und bleibe die Hündin in seinem Hause!').

De keizerin vraagt de Amme waarheen de deur leidt. De Amme weet dat het de deur naar het levenswater is, maar zegt dit de keizerin niet. De keizerin ontdekt dat de Amme haar al die tijd telkens misleid heeft. Ze meent in het bazuïngeschal de verwijzing naar de drempel des doods te horen, maar herinnert zich uit haar droom de verwijzing naar het levenswater. Dit stelt haar voor raadsels. Ze beseft dat ze met levenswater de keizer zou kunnen redden en is bereid hem dit te brengen, zelfs als het het bloed uit haar eigen aderen is.

De Amme werpt zich voor haar voeten en onthult haar dat het levenswater onsterfelijke wezens zoals de keizerin juist sterfelijk maakt. De keizerin besluit het gevaar te trotseren. Ze bereikt de bovenste traprede en neemt afscheid van de Amme. Van nu af wil ze onder de mensen leven ('Ich gehöre zu ihnen, du taugst nicht zu mir'). Ze gaat door de deur en verdwijnt in nevel.

De Amme maakt aanstalten haar te volgen, maar durft niet.

Eerst verschijnt Barak uit de nevel. De Amme wijst naar rechts en zegt dat zijn echtgenote op zoek naar hem is, met de bedoeling hem te doden. Barak verdwijnt in de door de Amme aangegeven richting. Baraks echtgenote verschijnt en wordt de andere kant opgewezen, verlangend als het niet anders kan dan maar door hem gedood te worden.

De Amme blijft opnieuw alleen achter en ziet in een visioen hoe de keizerin van de bron drinkt en uit de wond die haar keel nu is een menselijke schreeuw vormt. Ze besluit de keizerin toch te gaan helpen, zelfs als dit haar leven zou kosten. Aan de deur wordt ze echter tegengehouden door de boodschapper van Keikobad. De boodschapper spreekt de beschikking uit die de Amme zal treffen: eeuwig rondlopen onder het mensdom, dat ze zo haat. Ruggelings valt ze van de trap omlaag, de boot in, die haar naar de mensenwereld terug zal brengen.

Derde bedrijf, derde scène

De paleiszaal in de berg, schaars verlicht. De keizerin wordt binnengeleid door geesten, die haar moed inspreken ('Hab Ehrfurcht! Mut! Erfülle dein Geschick!'). Van buiten dringen de kreten van Barak en zijn echtgenote door.

Achter een baldakijn in de duisternis vermoedt de keizerin haar vader Keikobad en spreekt hem toe. Een gouden bron begint te vloeien, het levenswater, maar de keizerin drinkt niet; zij draagt liefde in zich en die is naar haar mening krachtiger dan het levenswater. Een stem draagt haar op te drinken en aldus de overdracht van de schaduw te bezegelen. Maar de keizerin weigert, vanwege de gevolgen die Barak en zijn echtgenote zullen treffen. De bron valt weer droog. De keizerin daagt Keikobad uit te voorschijn te komen. Een lichtgloed achter het gordijn wordt sterker. De keizer blijkt achter het gordijn te zitten, roerloos op een stenen troon, verstaand, alleen zijn ogen leven nog. De keizerin treedt op het beeld toe en wil het omarmen, maar wordt weerhouden door de ogen ('Nicht diesen Blick! Ich kann

nicht helfen, ich kann nicht!'). Het is alsof ze treuren, omdat ze geen schaduw heeft verworven. Ze zinkt ineen.

Opnieuw welt een stroom goudwater op en opnieuw draagt een stem haar op te drinken, nu om de keizer weer tot leven te brengen. Wanhopig roept de keizerin Keikobad aan haar niet in verzoeking te leiden. Alsof willen zij haar in haar beslissing te sterken klinken de stemmen van Barak en zijn echtgenote weer uit de verte. De keizerin roept uit: 'Ich - will - nicht'. De bron verdwijnt en de zaal wordt voor een moment donker. Een helder licht van boven onthult dat de keizerin nu een schaduw werpt. De keizer komt overeind en vertelt hoe hij in zijn stervensuur vernam dat hij gered zou kunnen worden als het kristal in het hart van de keizerin met een schreeuw zou breken ('Wenn das Herz aus Kristall...') en de ongeborenen zich hierheen zouden komen haasten als sterrenlicht. Uit de koepel weerklinken de stemmen van de ongeborenen, die 'Vader' en 'Moeder' roepen.

De keizerin valt op haar knieën en de keizer evenzo. De ongeboren kinderen dragen de ouders op ('Hört, wir gebieten euch') vruchtbaar te zijn en kinderen te verwekken. De keizer en de keizerin richten zich op, in verrukking omhoog blikkend en verklaren elkaar hun gloedvolle liefde. Ze omarmen elkaar, omhuld door witte wolken.

Derde bedrijf, slotscène

In een idyllisch berglandschap, gescheiden door een kloof, waarin een gouden waterval stroomt. Barak en echtgenote zoeken elkaar nog steeds. De keizer en de keizerin worden bovenaan de waterval zichtbaar. Barak en echtgenote ontwaren elkaar beneden, aan weerszijden van de kloof. Als ze naar elkaar toelopen herkrijgt de echtgenote haar schaduw, welke over de kloof valt en een gouden brug vormt. Zij kunnen elkaar nu bereiken, toegezongen door de ongeboren kinderen. In extase prijzen de keizer en de keizerin bovenaan en Barak en echtgenote beneden elkaar gelukkig en loven de uitkomst van de beproevingen. Een omlaagvallende sluier onttrekt de personen en het landschap aan het gezicht. Tenslotte worden nog slechts de stemmen van de ongeboren kinderen gehoord, die de glorieuze toekomst van hun ouders bejubelen.

*Vater, dir drohet nichts,
siehe, es schwindet schon,
Mutter, das Ängstliche,
das euch beirrte.*

*Wäre denn je ein Fest,
wären nicht insgeheim
wir die Geladenen,
wir auch die Wirte!
Brüder, Vertraute!*

Neil van der Linden

Die Frau ohne Schatten

Edo de Waart werd in 1941 in Amsterdam geboren en begon na zijn opleiding bij Haakon Stotijn zijn muzikale loopbaan als hoboïst, o.a. in het Concertgebouworkest. Na drie jaar directielessen o.a. bij Jaap Spaanderman werd hij in 1964 winnaar van het Dmitri Mitropoulos Concours voor jonge dirigenten in New York. In 1967 benoemde het Rotterdams Philharmonisch Orkest hem tot dirigent en zes jaar later tevens tot artistiek leider. Verder trad hij onder meer op met de voornaamste Duitse, Engelse en Amerikaanse orkesten. Van 1977 tot 1985 was hij dirigent en artistiek leider van het San Francisco Symphony Orchestra. Sinds december 1986 vervult hij deze functie bij het Minneapolis Symphony Orchestra. Hij blijft echter regelmatig voor gastdirecties naar Nederland terugkomen: bij de Nederlandse Opera, het Concertgebouworkest en bij het Rotterdams Philharmonisch Orkest. Vorig seizoen werd hij benoemd tot artistiek leider van het Muziekcentrum van de omroep en bovendien is hij thans chefdirigent van het Radio Filharmonisch Orkest.

Alessandra Marc werd in West-Berlijn geboren en studeerde aan de Universiteit van Maryland. Zij vestigde haar internationale reputatie met de vertolking van de rol van Elisabetta in Giordano's *La Cena delle Beffe* en haar definitieve doorbraak volgde met Strauss' *Friedenstag* waarin zij de rol van Marie zong tijdens het zomerfestival in 1988 van de Opera van Santa Fe. In datzelfde seizoen maakte zij zeer veel indruk met haar Aida-interpretatie, een rol die zij zong bij de Lyric Opera van Chicago, de Metropolitan Opera in New York en de San Francisco Opera. Vervolgens zong zij onder meer Leonora in *La Forza del*

Destino in Miami en in *Ariadne auf Naxos* in Washington. Alessandra Marc werkte met dirigenten als Charles Dutoit, Gerhard Schwarz en Georg Solti (met beiden zong zij het Verdi Requiem). Behalve een zeer uiteenlopend opera-repertoire (waaronder werken van Mozart, Verdi en Wagner) is zij regelmatig als oratorium- en lied-zangeres te horen. Zij maakte in Japan haar debuut in een operasterrenconcert, samen met o.a. Agnes Baltsa en Bernd Weikl. In Europa was zij inmiddels te gast in Duitsland, Frankrijk en Engeland. Met haar vertolking van Die Kaiserin maakt zij haar Nederlandse debuut.

James King De Amerikaanse tenor James King begon zijn carrière als bariton en hij studeerde onder meer bij Martial Singher en Max Lorenz. In de jaren zestig kwam hij naar Europa waar hij in Florence als Cavaradossi debuteerde. Zijn eerste vaste verbintenis bracht hem naar de Deutsche Oper, Berlin, waar hij debuteerde met de Italiaanse Tenor in *Der Rosenkavalier*. Hoewel hij aanvankelijk lyrische partijen bleef zingen in het Italiaanse en Franse repertoire legde hij zich meer en meer toe op het dramatische en heldentenor-vak. Wereldnaam bij alle grote operahuizen en festivals verwierf hij met zijn vertolkingen van onder meer Samson, Radames, Otello, Calaf, Florestan, Lohengrin, Parsifal en Siegmund. Deze laatste rol zong hij onlangs wederom met groot succes bij de Wiener Staatsoper. Als vertolker van Strauss-rollen heeft James King een inmiddels legendarische reputatie. Zo zong hij de rol van 'Der Kaiser' bij de eerste uitvoeringen die de Metropolitan Opera en Covent Garden in 1967 gaven van *Die Frau ohne Schatten*.

Reinhild Runkel kreeg haar opleiding aan het Conservatorium van Wuppertal. Zij behaalde verscheidene prijzen bij o.m. het Zangconcours van Genève in 1973, en een jaar later bij het Vocalistenconcours in Den Bosch. Ook volgde zij een meesterscursus in Siena bij Giorgio Favaretto (waarvoor zij tevens een onderscheiding kreeg). Daarna bouwde zij een breed opera-repertoire op bij de opera van Nürnberg waar zij zong in o.m. *Pelléas et Melisande*, *Hänsel und Gretel*, *Samson et Dalila*, *Vorst Igor* en Strauss' *Die schweigsame Frau*. Vanaf 1982 kreeg zij steeds meer bekendheid buiten Duitsland en trad zij in vrijwel heel Europa en Amerika op. Daarbij werkte zij met dirigenten als Solti, Sawallisch, Leitner, Mehta, Levine en Tate.

Vorig jaar werkte zij mee aan de plaatregistratie van *Die Frau ohne Schatten* onder Georg Solti. Belangrijke optredens in dat seizoen waren o.m. in *Götterdämmerung* (Zürich), Stuttgart (*Die Frau ohne Schatten*) en *Salome* (Keulen). Dit seizoen zingt zij o.a. in *Das Rheingold* en *Die Walküre* in Zürich en in *Die Meistersinger* von Nürnberg in La Scala van Milaan.

Kristinn Sigmundsson werd geboren in Reykjavik. Na een wetenschappelijke opleiding besloot hij zang te studeren, aanvankelijk in zijn geboorteland, later in Wenen bij o.a. Christian Möller en Hélène Karuso en vervolgens in Washington D.C. In 1983 won hij verscheidene prijzen bij het Weense Belvédère Concours en sinds vorig jaar is hij vast verbonden aan de Opera van Wiesbaden waar hij zijn Duitse debuut maakte in de titelrol van *Don Giovanni*. Andere rollen die hij hier zong waren o.m. Don Carlo in *La Forza del Destino* en in de titelrol van *Jevgeni*

Onjegin. Ook was hij te gast in het Zweedse Drottningholm waar hij onder Arnold Östman in Glucks *Iphigénie en Aulide* zong. Eveneens met Östman zong hij bij een plaatopname van *Don Giovanni* de Commendatore. Kristinn Sigmundsson maakt thans zijn Nederlandse debuut.

Franz Grundheber

Besloot na zijn officiers-opleiding alsnog zang te studeren, eerst in Hamburg, daarna aan de Indiana University in Bloomington. In 1966 werd hij door Rolf Liebermann naar de Hamburgse Staatsoper gehaald, waarna hij achtereenvolgens werd onderscheiden met de Oberdörffer-Preis en met de ere-titel Kammer Sänger. Inmiddels trad hij op in vrijwel alle gerenommeerde operahuizen in Europa. Aan de Weense Staatsoper zong hij Figaro, in Parijs o.a. Macbeth, Méphisto (*La Damnation de Faust*), Ruprecht (*L'Ange de Feu*) en Wozzeck, een rol die hij eveneens onder Claudio Abbado op de plaat vastlegde.

Vorig seizoen zong Franz Grundheber in Hamburg de rol van Barak in *Die Frau ohne Schatten*.

Het komende seizoen zal hij als Mandryka zijn debuut maken bij zowel de Metropolitan Opera in New York als in Londen.

Johanna Meier werd in Chicago geboren en kreeg haar zangopleiding aan de Manhattan School of Music. Na haar indrukwekkende debuut als de gravin in *Capriccio* bij de New York City Opera heeft zij zich als een van de vooraanstaande Wagner- en Strauss-interpreten van deze tijd ontwikkeld en concerteert zij in dit repertoire zowel in de Verenigde Staten als in Europa. Zij zong

Die Frau ohne Schatten

meermalen de rol van Brunnhilde, onder dirigenten als Barenboim en Chailly. Eveneens zingt zij regelmatig Wagner-partijen als Senta, Elisabeth, Elsa en Isolde.

Daarnaast is zij ook vertrouwd met rollen als Turandot, Leonore, Norma, Donna Anna en Marguérite. Wat betreft haar Strauss-repertoire maakte zij bijzonder veel indruk met haar interpretatie van Chrysotemis in *Elektra* en als Salome. Behalve haar vertolkingen als de Marschallin, Ariadne en de Gravin in *Capriccio* zong zij dit seizoen bij de Metropolitan Opera Die Kaiserin in *Die Frau ohne Schatten*. Vandaag tekent Johanna Meier voor de veeleisende rol van de vrouw van Barak.

Joke de Vin studeerde bij Jo Bollenkamp aan het Rotterdams Conservatorium. In 1976 sloot zij haar opleiding af, twee jaar later gevolgd met de Prix d'Excellence. Bij het Vocalisten Concours in Den Bosch van 1977 ontving zij de Toonkunst Vocalisten Prijs en de prijs van de Nederlandse Radio Omroep. In Nederland trad zij op met dirigenten als Hans Vonk, Ernest Bour en Kenneth Montgomery.

Haar repertoire omvat vrijwel alle oratoria en een groot aantal liederen uit verschillende stijlperiodes. Inmiddels heeft Joke de Vin zich ook op het vlak van de opera begeven; vorig seizoen maakte zij haar debuut bij de Nederlandse Opera als Derde Dame in *Die Zauberflöte*.

Lieuwe Visser kreeg zijn zangopleiding bij Jo van de Meent; vervolgens studeerde hij bij Felix de Nobel en Giorgio Favaretto aan de Academia di Santa Cecilia in Rome. Bij de studio van de Nederlandse Opera Stichting voltooide

hij zijn opleiding. Hij zong rollen in opera's van diverse componisten, w.o. Monteverdi, Mozart, Verdi en Britten en trad niet alleen op in Nederland maar ook in Duitsland, België, Frankrijk, Engeland (Glyndebourne) en de Verenigde Staten. Als concertzanger werkte hij met dirigenten als Edo de Waart, Hans Vonk, James Conlon, Bruno Maderna en Reinbert de Leeuw. Lieuwe Visser bouwde als recitant een uitgebreid repertoire op. Zijn interpretatie van Loevendie's *Nachtegaal* werd met een Edison bekroond.

Saskia Gerritsen De sopraan Saskia Gerritsen ontving haar opleiding aan het Conservatorium van Maastricht en werd nog tijdens haar studie toegelaten tot de Studio van de Nederlandse Opera Stichting, waar zij meewerkte aan o.a. *La scala di Seta* en *Le Nozze di Figaro*. Behalve in Duitsland en Zwitserland zingt zij regelmatig bij de Nederlandse symfonie-orkesten en werkt zij mee aan vele radioproducties. Ook is zij geregeld te horen bij Opera Forum o.a. als Gianetta in *Elisir d'amore* en als Papagena. Bij de Nederlandse Opera zong zij in *Don Carlo* en onlangs in *Le Comte Ory*. In het komende seizoen zal zij als bloemenmeisje in de nieuwe productie van *Parsifal* te horen zijn.

Hans van Heiningen studeerde achtereenvolgens aan het Sweelinck Conservatorium te Amsterdam bij Erna Spoorenberg en aan het Utrechts Conservatorium bij Udo Reinemann en Elisabeth Schwarzkopf en Vera Rosza en aan het Mozarteum bij Salzburg. Hij verleent regelmatig solistische medewerking aan de symfonie-orkesten in de Randstad.

Claron MacFadden heeft haar vocale

opleiding genoten aan The Eastman School of Music te Rochester, N.Y. en verwierf haar solisten diploma in 1984. In datzelfde jaar verhuisde zij naar Nederland, waar zij thans gevestigd is. Zij heeft zich inmiddels in diverse landen doen kennen als een coloratuur-sopraan van grote veelzijdigheid: als Königin der Nacht in Mozarts *Zauberflöte*, als Adèle in *Die Fledermaus* en in de Holland Festival productie onder leiding van Ton Koopman als Uliana in *L'Eroe Cinese* van Hasse. Op oratoriumgebied heeft zij zowel in Nederland als in Duitsland haar naam gevestigd. Niet minder opvallend is haar affiniteit tot het hedendaagse repertoire. Zij werkt regelmatig samen met Harry Sparnaay en diens ensemble en met het Delta Ensemble. In het kader van het Holland Festival zong zij *Tehellim* van Steve Reich, onder leiding van Reinbert de Leeuw en met het Radio Filharmonisch Orkest onder leiding van Gunther Schuller. De componist Hans Rotman schreef voor haar *Extase*, een monodrama dat in september 1987 zijn eerste uitvoering beleefde. Onder William Christie zal zij deze zomer tijdens het festival van Aix-en-Provence te horen zijn in Rameau's *Les Indes galantes*.

Alexander Stevenson werd in New York geboren en begon zijn muzikale loopbaan als violist. Na zijn zangstudie aan het New England Conservatory volgden belangrijke engagements bij de symfonie-orkesten van Detroit en Boston, waar hij zong onder vooraanstaande dirigenten als Seiji Ozawa, Sir Michael Tippett en Sir Colin Davis. Sindsdien zong Stevenson de belangrijkste rollen uit het opera-repertoire, waaronder Cavaradossi (*Tosca*), Alfredo (*La Traviata*), Pinkerton (*Butterfly*) en de titelrol in Mozarts *Idomeneo*.

Alexander Stevenson treedt tevens op als concertzanger o.a. tijdens de Salzburger Festspiele. Vorig seizoen werd hij vast gecontracteerd bij het Münchener Staatstheater, waar hij debuteerde in de rol van Rodolfo (*Luisa Miller*).

Onlangs was hij te horen in de rol van Don Ottavio bij de Opera Forum-productie van *Don Giovanni*.